

STARIJA POVIJEST ISTRE I NEKI NJEZINI ODRAZI NA NOVIJE RAZDOBLJE

Robert Matijašić

Arheološki muzej Istre, Pula

UDK 930(497.5-3 Istra):938

938:930(497.5-3 Istra)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 3. 6. 1993.

U članku se daje pregled povijesti historiografije antičkog razdoblja Istre, tj. protohistorije, kasnog željeznog doba, do vremena velike seobe naroda, posebno s obzirom na shvaćanje narodnosnog karaktera predrimskih stanovnika Istre, njihove romanizacije i doseljenja Italika, odnosno stanovnika iz drugih dijelova Carstva. Narodnosno opredjeljenje Histra bilo je, naime, od kraja prošlog stoljeća predmetom živih diskusija, između talijanske i hrvatske historiografije, od kojih je svaka nastojala instrumentalizirati to pitanje u svjetlu svoje pozicije u političkoj borbi za osvještavanje narodnog i nacionalnog bića Istre. Na isti se način dvojno shvaćala i romanizacija, s jedne strane kao "omrzuta tuđinska vlast", s druge kao "nositelj civilizacije". Doseljenje Slavena, odnosno kasnije Hrvata i Slovenaca, talijanska historiografija nastojala je pak potpuno zanemariti, tako da se ranosrednjovjekovna i starohrvatska arheologija u Istri razvijaju tek od 1947. godine.

Istra je kroz vjekove bila zemlja koja je zbog posebnosti zemljopisnog smještaja istovremeno odbijala i privlačila. Odbijala je one narode koji su se u prošlosti često kopnenim putovima spuštali iz Panonije u Italiju, jer joj je snažna zaštita bio masiv Ćićarije na sjeveru, a i zato što istovremeno nije bila na samom tom značajnom kopnenom putu. S druge strane, privukla je druge narode i narodne skupine kojima je postala stalna postojbina. Središnji događaj, koji se i danas odražava na političku i kulturnu sliku poluotoka, svakako je korjenita etnička promjena do koje je došlo na prijelazu između kasne antike i ranoga srednjega vijeka s doseljenjem Slovenaca i Hrvata. I upravo Furlanija i Istra predstavljaju krajnju zapadnu granicu njihovog etničkog prostora, a dolaskom u Istru Hrvati su se naselili uglavnom u srednjem i sjevernom dijelu poluotoka, na napuštena

i neobrađena područja. Stanovništvo u obalnim gradovima bilo je i dalje romansko, a prodor hrvatskog pučanstva zbivao se polagano, nenasilno, možda u prvo vrijeme i sporadično, ali gotovo bez prekida. Jedan dio tih Hrvata svakako se i romanizirao, prilagodivši se tako većinskim govornim i kulturnim običajima u gradovima. Ovakva kulturološka slika u ranom srednjem vijeku predstavlja nam standardne odnose autohtonog stanovništva (Romani), doseljenika (Hrvati) i njihove dugotrajne i ne uvijek ravnomjerne akulturacije.

Međutim, i Rimljani, koji su osvojili i kolonizirali sjevernu Italiju (Gallia Cisalpina) u III-II. st. pr. Kr., a u ratu 178-177. godine pr. Kr. osvojili Istru, bili su u tom trenutku osvajači i kolonizatori. Prije njihova dolaska u Istri su živjeli Histri, tada autohtoni narod koji je dao ime poluotoku. O Histrima, čije ime i nazočnost u Istri poznajemo po grčkim i rimskim pisanim izvorima od VI. st. pr. Kr. (M. Križman, 1979), možemo govoriti kao o stanovnicima Istre od XI. st. pr. Kr., kad je došlo do promjene pogrebnih običaja (sahranjivanje spaljivanjem), uzrokovane prodorom tzv. kulture žarnih polja (*Urnen felder*) ali i lokalnim, autohtonim činiteljima (Gabrovec, Mihovilić, 1987, 300). Histri su graničili na istoku s Liburnima, na kopnenom dijelu iza Učke s Japodima, na sjeveru s Karnima, a zapadno od njih živjeli su Veneti.

Osnovni oblik naseljavanja Istre u željezno doba predstavljaju gradine, kojih na poluotoku ima više od 400, ali je u svim bolje poznatim slučajevima dokazan kontinuitet života još od sredine brončanog doba. Klasična su istarska gradinska naselja: Nezakcij, Pula, Picugi, Beram, Kaštel kod Buja; poznajemo ih uglavnom po istraženim nekropolama, dok su arheološki ostaci samih naselja, naročito stambena arhitektura, lošije sačuvani i manje istraženi (Marchesetti, 1903; Gabrovec, Mihovilić, 1987, 317-320; Karouškova-Soper, 1983, 63-75).

Prema zamjetnoj količini raznovrsnog arheološkog materijala koja je u proteklom stoljeću istraživanja pronađena u željeznodobnim nekropolama i naseljima, danas se kao presudni činitelji u stvaranju histarske protohistorijske kulture željeznog doba mogu prepoznati: 1. kultura žarnih polja (*Urnen felder*), koja u principu dolazi sa sjevera odnosno iz kopnenog zaleđa Istre, ali do Istre dopiru i apeninske inačice tog kulturnog kompleksa, inačice koje su već bile kontaminirane egejskim utjecajima; 2. mediteranski utjecaji, u koje spadaju i egejski elementi: oni dolaze uglavnom morskim putem iz Grčke i Italije; 3. domaća, autohtona komponenta, odnosno tradicija brončanog doba (Gabrovec, Mihovilić, 1987, 334-335).

Međutim, za Istru je takav "raspored snaga" karakterističan samo za početnu fazu željeznog doba (Istra I), jer su "sve tri komponente, tradicija brončanog doba, mediteranska i kultura žarnih polja, bile već u XI. vijeku stopljene u cjelinu, što istarskoj skupini od samog početka daje samosvojan karakter i samostalan razvoj" (Gabrovec, Mihovilić, 1987, 335). Već u drugom stupnju (Istra II) dodiri Istre s Apulijom i Picenom, a zatim s Etrurijom i jugoistočnoalpskim i japodskim područjem, sve su češći i jači, a u trgovini između obala Apenina i Istočnih Alpi sve više dolazi do izražaja posrednička uloga Histra.

Na utjecaje iz srednje i južne Italije upućuje i skupina kamenih spomenika pronađenih u Nezakciju (osim jednoga s Bujštine i jednoga s Poreštine), koja

se sastoji od ulomaka pune plastike (dijelovi tijela mladića, glava konja, konjanik) i reljefno ukrašenih ploča (spirale i meandri). Ovi su jedinstveni spomenici od svog otkrića početkom našeg stoljeća bili tumačeni na različite načine (Gabrovec, Mihovilić, 1987, 326), a danas je uglavnom prihvaćeno mišljenje da se moraju datirati u VII. i VI. st. pr. Kr.

S druge strane, na utjecaje iz istočnoalpskog prostora upućuje skupina ukrašenih situla, odnosno ulomaka situla: svi ulomci potječu iz jednog groba (I/12) koji je istražen tijekom prvih radova na protohistorijskoj nekropoli (Puschi, 1905, 140), odnosno iz groba koji je 1981. godine otkriven ispod temelja antičkog hrama na Forumu u Nezakciju (Mihovilić, 1983, 92-93). Po stilskim značajkama mogu se prepoznati dva vremenska i sukladno tome zemljopisna sloja među sačuvanim ulomcima: stariji primjeri koji su nastali na području jugoistočnih Alpi i mlađi primjeri koji se mogu povezati s estenskom skupinom figuralnih situla (Gabrovec, Mihovilić, 1987, 331-332).

Iako sjevernu Italiju i Sloveniju u IV. st. pr. Kr. preplavljuje materijalna kultura Kelta, latenski oblici u Istri uglavnom su sekundarnog, refleksnog podrijetla, dok apsolutno prevladava (za razliku od istarskog kopnenog zaleđa) helenistički materijal – keramika i srebrni nakit (Mihovilić, 1986, 52). Istovremeno je keramika lokalne izrade bliža italjskim negoli srednjoeuropskim oblicima i fakturi (Gabrovec, Mihovilić, 1987, 336), a kasnolatske fibule kad se pojavljuju u Istri više nisu bile karakteristične samo za latenski kulturni kompleks. Na taj način i materijalna kultura, uz antičke pisane izvore (Livije, Zonara), upućuje na neprekidnost prisutnosti Histra u ovom području i njihov neposredni dodir s Rimljanima u vrijeme kad su ovi počeli širiti svoju hegemoniju prema sjevernom Jadranu.

Značajno je na ovome mjestu ukratko se osvrnuti i na dvojako tumačenje podrijetla i karaktera Histra: s jedne strane se i danas u talijanskoj arheologiji na histarsku željeznodobnu kulturu vrlo često gleda kao na dio estenske kulture, a na Histre kao na Paleovenete, iako su "kontakti s estenskom kulturom razmjerno kasni i nikad ne prevladavaju potpuno" (Gabrovec, Mihovilić, 1987, 336). S druge strane, u našoj se historiografiji tek u posljednjim desetljećima počelo sumnjati u pripadnost Histra (i Liburna i Japoda) ilirskoj etničkoj skupini (Gabrovec, Mihovilić, 1987, 337-338; Benac, 1987, 776; Stipčević, 1989, 21).

Razvitak spoznaja o etničkoj pripadnosti Histra bio je, od vremena početka oblikovanja nacija (početak XIX. st.), pod snažnim utjecajem okolnosti koje su etnogeneom nastojale objasniti tadašnje etničko stanje, koristeći argumente iz povijesti i historiografije za dnevopolitičke razmirice. Nastankom i oblikovanjem ilirskog pokreta (Ljudevit Gaj, Dimitrije Demeter, Ivan Kukuljević), širile su se dvije teze, nastale još u XVII. stoljeću (Lučić i Farlati): ona o jedinstvenosti Ilira na području čitavog Balkana, do Istre, te ona o etničkom kontinuitetu naseljavanja i, time, nasljednosti ilirske krvi u stanovništvu ovih krajeva od ranog srednjeg vijeka do danas. Talijanski iredentistički intelektualci Istre (Tommaso Luciani, Carlo Combi, potom Andrea Amoroso, Bernardo Benussi, Attilio Hortis, Alberto Puschi) odgovarali su na takve teorije, danas uglavnom odbačene, prosudbom različitih elemenata povijesti, arheologije i etnografije – onim argumentima koji

su im bili dostupni, ali osnovni zaključci su, koliko danas možemo prosuditi, ispravni: 1. Histri nisu bili Iliri, 2. Iliri nisu nikad protegli svoju vlast do područja Istre, 3. naziv provincije Ilirika, kojoj je kratko vrijeme pripadala i Istra, imao je "isključivo upravni značaj, a ne etnografski karakter" (Benussi, 1883).

Danas prahistorijska arheologija prepoznaje razlike ponajprije u materijalnoj kulturi i načinu pokopa, a lingvistika u onomastici koja je i jedini prežetak predrimskih balkanskih jezika u rimsko, pismeno doba (Katičić, 1964), dok nedoumice još izaziva interpretacija podataka iz antičkih pisaca koji Histre povezuju s Ilirima (Suić, 1967, 33). Zaključak je prahistorijske arheologije da "nema argumenata da vežemo Histre uže za Ilire. Najbolje je da govorimo samo o Histrima" (Gabrovec, Mihovilić, 1987, 338), iako ima i suprotnih mišljenja (Stipčević, 1989, 29).

Naravno, krajem prošlog stoljeća, u žaru nacionalnih borbi u Istri, u igri je bilo *ius primi occupantis* (Bartoli, 1933-34, 14), jer uz zemljopisne (prirodne granice) i strateške razloge (nacionalna sigurnost), "disputa" oko prvenstva "posjeda" Istre trebala je odigrati ključnu ulogu u odlučivanju o pripadnosti poluotoka (Bandelli, 1989, 137). Osim nijekanja ilirskog podrijetla Histrima, iredentistička struja – tada vrlo jaka jer je brojala mnogo više intelektualaca u istarskim gradovima, pa čak i na selu – "potezala" je, naravno, činjenicu da je prva velika civilizacija u Istri nastala u rimsko doba i bila je, dakle, latinska (Babudri, 1910, 404). Krajnosti su do te mjere bile zaoštrene da je dolazilo i do uništavanja rimskih spomenika, o čemu svjedoči Theodor Mommsen, njemački povjesničar i epigrafičar – po svemu iznad istarskih razmirica: osobno obilazeći okolicu Buzeta između 1860. i 1870. godine (Mommsen, 1872, 44), napominje da bi bio vidio mnogo više natpisa negoli je mogao da nije neki župnik Golmaier podrijetlom iz Kranjske ("infelicis memoriae homo Golmaier parochus ex Carniolana provincia oriundus"), radi svojih slavenskih uvjerenja dao zazidati sve rimske spomenike u temelje crkve Sv. Andrije ("propter studia sua Slavica in ipsos aetatis Romanae lapides grassatus eorum quos posset in funda menta ecclesiae suo iussu fabricatae S. Andreae abiecisset").

Kako je nedavno vrlo oštromno, ali i pošteno, primijetio tršćanski povjesničar starog vijeka mlađe generacije G. Bandelli, (Bandelli, 1989, 138), Bernardo Benussi je isprva u određivanju pripadnosti istarskog predrimskog stanovništva, slijedeći Pietra Kandlera, vidio dvije faze: prvu, tračkog podrijetla i drugu, keltskih obilježja (Benussi, 1883, 122 i 195), da bi ih samo koju godinu poslije pretvorio u "Italike". Tako korjenita promjena u stavu bila je rezultat tadašnjih arheoloških iskapanja histarskih nekropola (Beram kod Pazina, Picugi kod Poreča), u kojima je zaista pronađeno mnogo predmeta koji upućuju na sličnosti s Venetom i estenskom kulturom željeznog doba.

Ratovi Rimljana protiv Histra dobro su poznati, barem u nekim svojim dijelovima, uglavnom zahvaljujući Liviju (Liv. 39-41) i ulomcima tekstova drugih rimskih pisaca (usp. Križman, 1979). Tijekom čitavog III. st. pr. n. e. Histri (i Liburni i Iliri) su neprestano ometali rimske brodove duž istočne obale Jadrana (Liv. 10, 2: "Illyrii Liburnique et Histri, gentes ferae et magna ex parte latrociniis maritimis infames"; Liv., 21, 16: "Sardos Corsosque et Histros atque Illyrios laccessisse

magis quam exercuisse Romana arma") i to je dovelo do tzv. prvog histarskog rata 221. godine pr. Kr. (Bandelli, 1981). Cilj mu je bio isključivo suzbijanje gusarstva (Cassola, 1972, 50-52; Bandelli, 1981, 10 i 18), jer su Rimljani upali u Istru s morske strane (Čače, 1989, 8). Rimljani su tada prvi put pobijedili Histre, iako im i nije bila namjera pokoriti i osvojiti Istru. Vjerojatno su uništili više utvrđenih naselja Histra uz obalu i u neposrednom zaleđu, ali arheoloških potvrda takvog jednog događaja nema (Bandelli, 1981, 13). Rossi u ovom kontekstu pretpostavlja i uništenje gradine na kojoj je kasnije osnovana Pula, i to bi bilo razlogom njezinog nespominjanja u drugom histarskom ratu 178-177. g. pr. Kr. (Rossi, 1972, 67).

Izravna je posljedica ovog prvog histarskog rata moglo biti uspostavljanje jednog klijentelnog odnosa Rimljana i histarskih zajednica (Bandelli, 1981, 18). Rimljani su, prema tome, nakon (privremenog) suzbijanja histarskog gusarstva, dopustili stvaranje jedne jedinstvene zajednice na čelu s kraljem, jer će se neposredno pred drugi histarski rat prvi put pojaviti *regulus* u liku Epulona, a spominje se i njegov otac nepoznata imena, s istim naslovom (Liv. 41, 1). Čače se ovoj hipotezi protivi, zaključujući da se zajedništvo i kraljevstvo Histra sa središtem u Nezakciju moralo razviti i prije 221. g. (Čače, 1989, 16).

Međutim, Histri su nakon nekoliko desetljeća ponovno počeli ugrožavati plovidbu sjevernim Jadranom (Liv. 40, 18), pa se počelo razmišljati o osnivanju kolonije na samoj granici Istre, koja bi osiguravala sjeveroistočni ulaz u Italiju (Cassola, 1972, 57): "ujedinjenje" Istre pod jednom osobom (*rex, regulus*) ipak se za Rimljane pokazalo opasnim za sigurnost ovog dijela Cisalpinske Galije. Unatoč otporu Histra, Rimljani 181. godine pr. Kr. osnivaju latinsku koloniju Akvileju (Bandelli, 1984, 94-100), kao jednu u nizu naseobina osnovanih između 218. i 177. godine pr. Kr.

Pored zemljoradničkog karaktera, Akvileja je imala i značajnu vojničku zadaću u sukobima Histra i Rimljana: bila je, naime, osnovno uporište za pohode protiv Histra koji nisu mirno promatrali jačanje grada uz samu njihovu granicu. Drugi histarski rat se rasplamsao 178. godine, kad su se Histri podigli na oružje pod vodstvom Epulona (Liv. 41, 1). Tijek rata 178-177. godine pr. Kr. poznat je iz dosta dobro sačuvanih pisanih vrela, prvenstveno Livija, tako da se na pojedinih prve godine ratovanja (iskrcaj Rimljana kod Timava, podizanje tabora, histarski prodor i osvajanje tabora, rimski protunapad, prezimljavanje rimske vojske u Akvileji) ovdje nećemo posebno osvrnati.

Nakon zimovanja konzuli su ponovno krenuli protiv Histra 177. godine (Liv. 41, 10): opsjeli su Nezakciju ("oppidum Nesattium, quo se principes Histrorum et regulus ipse Aepulo receperat", Liv. 41, 11). Ubrzo je došla i nova, svježja vojska koja je nastavila opsadu. Kako su Rimljani u jednom trenutku opsade uspjeli skrenuti tijekom rijeke koja je grad opskrbljivala vodom (ne zna se koja bi to tekućica mogla biti u blizini današnjih Vizača), branitelji su se, pod vodstvom Epulona, našli u bezizlaznoj situaciji: ne videći spasa, kad su Rimljani počeli prodirati u gradinu, stali su ubijati žene i djecu. Livije navodi da je plijen bio veći negoli se očekivalo, a da je zarobljeno više od 6000 Histra. Kralj Epulon počinio je samoubojstvo da ne bi bio živ zarobljen (Liv. 41, 11).

Vjerojatno i nakon drugog histarskog rata Istra nije bila osvojena, već je cilj bio uništenje jedinstvene zajednice Histra pod vodstvom Epulona. Stoga su nakon 177. god. pr. Kr. Rimljani vjerojatno nadzirali područje posebnim sporazumima s pojedinim zajednicama, ponekim naseobinama trgovačkog i vojnog karaktera, a i nije im bio potreban nadzor nad čitavim područjem. Tim više što je slična situacija tada bila uspostavljena na čitavoj dužini istočne obale Jadrana (Cassola, 1972, 58).

Nezakcijska epizoda – rimsko osvajanje, Epulonovo samoubojstvo i odvođenje preživjelih u ropstvo – također je odigrala svoju ulogu u političkim i nacionalnim borbama u Istri tijekom XIX. st. Od otkrića onog dijela Livijeva rukopisa u kojem je opis zbivanja iz 178-177. g. pr. Kr., do kojeg je došlo sredinom XVI. stoljeća, zanimanje za Epulona bilo je u gotovo neprekidnom usponu sve do druge polovice XIX. st. (Bandelli, 1989, 139). Ne iz nekih znanstvenih razloga, jer podaci o njemu više su nego oskudni: zna se samo da je bio vođa Histra, vjerojatno na čelu saveza protiv Rimljana, da je dužnost naslijedio možda od svojega oca te da je stradao u opsadi Nezakcija 177. godine pr. Kr. Ipak, on je u lokalnoj historiografiji smatran herojem poradi borbe protiv napadača, obrane zavičaja do smrti, pa je postao i omiljeni motiv za književna djela lokalnih autora skromnijih dosega (Gentile, 1909; Bandelli 1989, 138-140). Njegov značaj i uloga u historiografiji do druge polovice XIX. st. može se raspoznati i iz činjenice da zbirka životopisa poznatih Istrana Pietra Stancovicha, životopisa složenih u vremenskom slijedu (Stancovich, 1828-1829) počinje upravo Epulonom.

Iz zanimanja za tu nezakcijsku epizodu oblikovan je čitav niz inicijativa, od kojih je najznačajnija ona koju je pokrenulo Istarsko društvo za arheologiju i zavičajnu povijest (Società istriana di arche ologia e storia patria) radi istraživanja na lokalitetu koji se nazivao Vizacče (kod Valture), a zbog identifikacije Nezakcija, Epulonove gradine i rimskog municipija. Istraživanja su započela 1900. godine, nakon nekoliko teorijskih rasprava, a potvrda da se zaista radilo o Nezakciju došla je 26. rujna 1901. godine, kad je pronađen rimski natpis koji izrijeком spominje "Res Publica Nesactiensium" (Vidulli Torlio, 1987). Međutim, u to je vrijeme talijanska politička klasa Istre već bila odbacila minimalni program autonomije unutar Monarhije, za što je od historiografije tražila potvrde u samostalnosti Istre za vrijeme Epulona, tj. prije dolaska Rimljana (Quarantotti, 1958). Novoj liniji iredentizma – koja je tražila priključenje Italiji pod svaku cijenu i na svaki način – nije više kao argument trebao Epulon i njegova borba za samostalnost već Rim i veličina rimske civilizacije.

A rimska civilizacija se javila najprije u vojničkom, osvajačkom vidu, pokorila je Histre, stavila pod nadzor plovne putove na sjevernom Jadranu, formalno je podvrgla Histre svojoj vlasti (Jurkić, 1986) nametnuvši im porez, oduzevši im dio zemlje, ali i – za njih najgore od svega – zabranila im da nose oružje i da se bave gusarstvom. Odmah nakon 177. godine Livije bilježi nekoliko pritužbi Histra i okolnih naroda, no većih nemira vjerojatno nije bilo do 129. godine pr. Kr., kad je, izgleda, konzul Sempronije Tuditan u ratu protiv Liburna i Japoda prošao Istrom: ovdje je njegov cilj bio samo potvrđivanje, utvrđivanje vlasti nad istarskim poluotokom, čiji su stanovnici možda u nekim unutrašnjim, teže pristupačnim

dijelovima bili praktički samostalni (Cassola, 1972, 58-61). Samo Plinije spominje Histre u svezi sa Sempronijem 129. g. pr. Kr. (Plin. nat. hist. 3, 129: "Tuditanus qui domuit His tros"), pa se nešto u Istri zaista moralo zbivati, pored ostalog i zato što je vjerojatno ovu epizodu opisao Enije u samo fragmentarno sačuvanom epu *Bellum Histricum* (Križman, 1979, 125-129), ali nije vjerojatno da se može govoriti o nekakvom ustanku Histra (Cassola, 1972, 61; Rossi, 1972, 68-69).

Koliko god 177. godina pr. Kr. predstavljala prijelomni trenutak u povijesti događanja u antičkoj Istri, ona je u okviru same povijesti, u dugotrajnom procesu koji je započeo krajem III. st. pr. Kr. i trajao do druge polovice I. st. pr. Kr. – samo epizoda, iako značajna. Vremenskom granicom ovog prvog razdoblja antičke povijesti Istre smatramo, na jednoj strani, prve učestalije dodire Histra i Rimljana, a na drugoj, osnivanje kolonije u Puli.

Razdoblje od 177. godine pr. Kr. do osnutka kolonije u Puli, protjecalo je u znaku kontinuiteta života autohtonog življa. Neke su gradine i u ovo doba nastavile život, iako su ostaci materijalne kulture prilično škrti. Osim ulomaka kasnohelenističke importirane keramike, koji su pronađeni u Nezakciju (Mihovilić, 1986, 52) i koji posredno svjedoče o oživljavanju Nezakcija nakon uništenja krajem drugog histarskog rata, značajno je primijetiti da su duž zapadne obale Istre pronađeni primjerci amfora grčko-italskih oblika iz 2. st. i prve polovice 1. st. pr. Kr. (Jurkić, 1986, 67). To je i jedina kategorija arheološkog materijala koja upućuje na prisutnost akvilejske trgovine, jer su zapadnom obalom Istre prolazili svi brodovi koji su plovili iz Akvileje za južnu Italiju i istočno Sredozemlje. Međutim, nedostatna arheološka dokumentacija za spomenuto razdoblje onemogućava sigurne zaključke, pa je zbog toga vrijeme od pokoravanja Histra do osnivanja kolonije u južnoj Istri jedno od najslabije poznatih razdoblja u antičkoj povijesti Istre.

Epulonova epizoda – korištena u kasnoromantičarskom razdoblju istarske historiografije kao primjer slobodarstva i simbol autonomije – kasnije više nije morala biti podvrgnuta takvoj neznanstvenoj upotrebi. U vrijeme između dva rata gotovo se više i ne spominje (njegova borba za slobodu bila bi u suprotnosti s pripadnošću Istre Italiji): "u talijanskoj historiografiji došlo je do nagodbe: priznajući Histrima ljubav prema zavičaju, ipak se potvrđivala neophodnost i korist osvajanja, koje je stvorilo preduvjete za uključenje u rimsku državu područja unutar 'prirodnih granica' talijanskog poluotoka, i njihov uspon prema višim stupnjevima 'civilizacije'" (Bandelli, 1989, 141). Poslije II. svjetskog rata Epulon je, vjerujemo, smješten tamo gdje pripada – među ličnosti čije je djelovanje na granici mitološkog i povijesnog, jer su vrela o njima do te mjere neprovrjeljiva da ih je bolje razmatrati s određenim odmakom. U novije je doba, međutim, vrlo snažno politički i ideološki bilo korišteno rimsko razdoblje istarske povijesti.

Cjelina svih arheoloških i drugih tragova rimske prisutnosti (gradovi, ceste, centurijacija, ruralna arhitektura, grobni nalazi, epigrafski spomenici, toponimi itd.) upućuje na potpuno "zaposjedanje" prostora. To se u Istri, kao i u drugim dijelovima Italije i provincija, očitivalo italskim, rimskim elementom u izvanjskim manifestacijama, s istovremenim preživljavanjem nekih – ne beznačajnih –

tradicija autohtone, predrimске kulture (onomastika, toponomastika, etnografija, religioznost). Posvajanje prostora, međutim, ponajprije znači prodor rimske civilizacije u sve pore svakodnevnog života: sve su pojave svakodnevice bile prožete romanizacijom, koju smatramo polaganim, nenasilnim procesom akulturacije autohtonog življa pod utjecajem novih koloniziranih stanovnika Istre.

Pojam romanizacije u Istri često je različito shvaćan i različito tumačen. Mišljenje da je romanizacija značila uništavanje svakog traga prijašnje populacije obično su zastupali oni koji su intransigentno branili romanstvo Istre u kontekstu nacionalnih borbi u prošlom stoljeću. Prema takvom radikalnom mišljenju, Istra je morala kulturno i politički pripadati Italiji jer su se korijeni istarske etnogeneze poistovjećivali s romanizacijom kao definitivnim i nepovratnim procesom: zato je u razdoblju između dva svjetska rata jako opao intenzitet istraživanja prapovijesnog razdoblja, a potpuno je zanemarena ranosrednjovjekovna arheologija izvan obalnih gradova. Stoga je i sam pojam romanizacije često bio zloporabljen u novijim političkim i etničkim borbama. Nasuprot tome, danas prevladava mišljenje da se pojam romanizacije mora poistovjetiti s akulturacijom pri čemu jedna kultura ne zatire u potpunosti tekovine prethodne, već ih preinačuje i prihvaća, čime se stvaraju novi oblici suživota (Rossi, 1972, 77-78).

Sama činjenica da u Istri u rimsko doba postoje epigrafski spomenici na kojima se javljaju autohtona histarska imena (Rendić, Miočević, 1981; Križman, 1991), kao i imena predrimskih lokalnih božanstava (Degrassi, 1970; Jurkić, 1979-1981) pokazuje da je zatečeno histarsko stanovništvo bilo polagano, nenasilno apsorbirano u tokove rimske civilizacije. Na taj način nisu mogli nestati svi činitelji po kojima prepoznajemo predrimski živalj, ali oni su ostali vidljivi u samo nekim odsječcima svakodnevnog života. Koliki je opseg tih prežitaka zaista bio, možemo danas samo predmnijevati, jer mnoge vrste takvih svjedočanstava izmiču našim mogućnostima percepcije: pored onomastike, toponomastike i kultova, vjerojatno je u svakodnevnom životu bilo i drugih elemenata koje su Histri sačuvali do rimskog doba (poljoprivredna i ribarska terminologija, etnografski i vjerski običaji, itd.).

Romanizacija, kao proces shvaćen na već opisani način, svakako je započela odmah nakon 177. godine pr. Kr., odnosno možda već i po završetku tzv. prvog histarskog rata 221. godine pr. Kr. Svakako je romanizacija, kao polagani trgovački prodor, bila na djelu tijekom II. i I. st. pr. Kr., odnosno prije osnivanja prvih kolonija na zapadnoj obali Istre (Rossi, 1984, 48-49). O tome svjedoče doduše malobrojni, ali ponekad i zanemareni arheološki ostaci, u prvom redu ulomci keramike: grčko-italske amfore II. i I. st. pr. Kr. te fina kuhinjska keramika tipa *Campana* s tamnim, maslinastozeleno-crnim premazom.

Nema nikakvih konkretnih dokaza, ali sve upućuje na pretpostavku da su u Istri, vjerojatno na mjestima gdje su kasnije nastale kolonije i municipiji (Pula, Nezakcij, Poreč, Koper, Trst) bile osnovane manje postaje rimske vojske koje su nadzirale plovni put duž zapadne obale Istre, odnosno manje naseobine rimskih trgovaca (*mercatores*) (Degrassi, 1953, 53-54). Takve postaje uobičajene su u krajevima unutar interesnih sfera Rima i prethode vojničkim osvajanjima i uključivanju u granice rimske države. Takav su primjer i Salona i niz drugih

naselja na našoj obali, gdje su i prije augustejskog razdoblja, kad – po mišljenju mnogih autora – započinje "stvarna" romanizacija, postojali konventi rimskih građana (*conventus civium Romanorum*; Zaninović, 1967, 19-20).

Osnivanje kolonija možemo stoga smatrati drugom etapom u romanizaciji shvaćenoj kao dugotrajni proces. Dedukcija kolonije *Tergeste* predstavlja jačanje pozicije Rima na krajnjem sjeveroistoku Italije, na području koje je bilo osobito osjetljivo zbog blizine značajnog prijelaza iz nizine sjeverne Italije preko Istočnih Alpi u Panonsku nizinu, kao i zbog potencijalno opasne prisutnosti keltskih i noričkih japodskih plemena u neposrednom zaleđu. Zbog toga A. Frascetti i datira osnivanje kolonije oko 52. godine pr. Kr. (Frascetti, 1975, 326, vs. Degrassi, 1954, 49-54) i povezuje taj čin s upadom Japoda na ovo područje (App. Illyr. 18; Hirt. b. g. 8, 24, 3).

Nedugo nakon toga osniva se *colonia Pola* (oko 44. godine pr. Kr.), u isto vrijeme *Parentium* i *Agida* dobivaju municipalni status, dok će *Parentium* tek za Tiberija ili Kaligule biti uzdignut na rang kolonije. Ovakva dinamika kolonizacije Istre već upućuje na postepenost procesa penetracije rimskog elementa: gradovi nisu osnovani i kolonizirani *en bloc*, već je, pored praktičnih potreba rimske uprave (naseljavanje isluženih vojnika i drugih rimskih građana), sigurno važan bio i stupanj već postignute romanizacije teritorija (Rossi, 1984, 49, 54). Drugim riječima, kad je Istra ušla u sastav italske Desete regije (*Regio Decima, Venetia et Histria*), gotovo čitav poluotok bio je velikim dijelom romaniziran, u širem smislu ovoga pojma (Rossi, 1984, 54). Osim toga, August ne bi u Italiju uključivao granično područje koje nije bilo čvrsto u okvirima rimske uprave i gospodarstva.

Nakon augustejskog razdoblja, u povijesti Istre nastupa novo razdoblje. U tijeku principata romanizacija se nastavlja, ali na drugačijim, čvršćim temeljima koje su pružali rimski gradovi kao nova središta rimske civilizacije. Ako bismo romanizaciju prije sredine I. st. pr. Kr. mogli nazvati ekstenzivnom, onda bi se proces romanizacije nakon toga mogao označiti intenzivnim. Dok je u prvom razdoblju romanizacija predstavljala široki skup različitih utjecaja slabijeg intenziteta, u drugom razdoblju taj se proces usredotočuje na samo neke segmente svakodnevnog života: urbanizacija, agrarna kolonizacija, alfabetizacija, uvođenje antičke duhovne kulture.

Urbanizacija predstavlja ustrojavanje mreže gradskih naselja u užem smislu antičkog značenja (*polis, civitas, urbs*, odnosno *colonia, municipium* u upravnoj kategorizaciji), tj. naselje višeg stupnja u odnosu na gradine kao pred-urbana i proto-urbana naselja (*refugium, castellum, oppidum*: Suić, 1976, 28-34 i 74). Istarske kolonije (*Pola, Parentium*) i municipiji (*Nesactium, Agida* !?) predstavljaju, onoliko koliko su sačuvani, istaknuta ostvarenja antičkog urbanizma (Suić, 1976).

Pored urbanizacije, drugi činitelj romanizacije je agrarna kolonizacija, tj. sustavno i plansko naseljavanje poljoprivrednog stanovništva, kolona (*coloni*). Ovaj proces je neraskidivo vezan sa činom osnivanja kolonije, koja i nije ništa drugo nego gradsko središte određenog područja, agera. Povijesni izvori u nekim slučajevima pružaju točne podatke o broju kolonista kojima se prilikom

dedukcije kolonije dodjeljivala zemlja: za Akvileju znamo da ih je bilo 3.000 (v. Liv. 40, 34, 2; Bandelli, 1984, 94-100). Na osnovi ovakvih povijesnih podataka i veličine puljskog agera, Kandler je pretpostavio da je na jug istarskog poluotoka dovedeno 2000 kolonista (Ramilli, 1973, 68), ali to može biti samo okvirna pretpostavka koja pokušava nadomjestiti nedostatak izvornih podataka. Gornju bi brojku, uz ostalo, trebalo ispraviti imajući u vidu da je puljski ager znatno veći negoli je to Kandler pretpostavio: umjesto njegovih 400 centurija, danas smo gotovo sigurni da ih je bilo oko 700 (Chevallier, 1961, 15).

Ako je *colonia Pola*, kako pretpostavljamo, osnovana prije 45. godine pr. Kr. (Fraschetti, 1983), na ovo su područje naseljeni isluženi Cezarovi vojnici nakon građanskih i galskih ratova, kad je diktator učvrstio svoju vlast u Rimu. Ako je pak nastala oko 42. godine pr. Kr., moglo je to biti nakon bitke kod Filipa: u čitavom tom razdoblju, motiva i potreba za zemljom za smještaj veterana svakako nije nedostajalo. Kako se broj kolonista navedenih u izvorima, pa i Kandlerovim proračunima, odnosi na broj titulara, tj. broj imanja, stvarni broj ljudi treba uvećati za članove porodica: ako se radi o 4000 vojnika, mogli bismo računati sa oko 10.000-12.000 ljudi, većinom Italika, koji će u slijedećem razdoblju predstavljati značajnu polugu romanizacije južne Istre.

Nemamo nikakvih podataka o tijeku naseljavanja: mogli bismo pretpostaviti da je jedan dio kolonista, koji je došao u južnu Istru prilikom dedukcije kolonije, naseljen u novom gradu. Naše pretpostavke o broju od oko 4000 stanovnika koji su mogli živjeti unutar zidina Pule (Matijašić, 1988, 95-96) mogu se odnositi i na ovo najranije razdoblje postojanja kolonije. To znači da je određeni broj stanovnika, kojemu su dodijeljena zemljišta u blizini grada izlazio svakoga dana iz grada na rad u polje i vraćao se po završenom poslu. Kad govorimo o agrarnoj naseljenosti, moramo svakako imati u vidu da se i dio stanovnika grada bavio poljoprivredom.

Po ovako postavljenom modelu kolonizacije vjerojatnije je da su prve izvangradske građevine poljoprivrednog značaja (*villae rusticae*: Matijašić, 1988) nastale na zemljišnim posjedima koji su bili udaljeniji od kolonije. Vrlo brzo, međutim, u tijeku Augustove vladavine, došlo je do procvata i drugih djelatnosti, ne samo poljoprivrede, a to je zatim dovelo do povećanja broja stanovnika i do podizanja novih gospodarskih građevina izvan grada te do sve većeg korištenja zemljišnih posjeda za gradnju ladanjskih građevina koje su morale služiti (i) za odmor vlasnika (Verzar Bass, 1986; Matijašić, 1988). Značajnu ulogu u antičkom gospodarstvu, naročito središnje Istre, ali vjerojatno i obalnih dijelova, imalo je stočarstvo kao posebna grana privređivanja: manja koncentracija nalaza upućuje na veće posjede gdje su se mogle razvijati stočarske "farme". O stočarstvu u antičkoj Istri i Liburniji posredno govore antički pisani izvori poput Plinija st. (Nat. hist., 8, 191, gdje spominje vunu) te jednog natpisa iz Boljuna (Inscriptiones. Italiae, 10, 3, 200, koji spominje trgovca platnom iz Akvileje).

Zahvaljujući prisutnosti bogatih italjskih obitelji senatorskog staleža (Calpurnii, Laecanii, Palpellii, Statilii Tauri itd., Tassaux, 1984, 198-215) u Istri ubrzo nakon osnivanja kolonije došlo je do zaposjedanja obalnog područja rezidencijalnim građevinama koje su bile opremljene svim elementima rimske luksuzne

arhitekture. Ali prisutnost senatorskog staleža u Istri utjecala je i na romanizaciju u širem smislu, tj. na uključivanje autohtonih stanovnika i u glavne tokove rimske kulture. Vrlo bjelodana manifestacija takve akulturacije s jedne je strane alfabetizacija, tj. opismenjavanje autohtonog stanovništva, a s druge, preuzimanje epihorskih božanstava u rimski lokalni *Pantheon*. Pojam akulturacije stoga ne možemo izjednačiti s asimilacijom, koja predstavlja potpuni nestanak jedne kulture pod drugom.

Predrimski histarska kultura bila je, prema svemu sudeći, analfabetska, iako se nalazila u neposrednom graničnom dodiru s venetskom kulturom, unutar koje je sačuvan i relativno velik broj natpisa na venetskom jeziku. Dolaskom Rimljana, Histri preuzimaju latinski kao službeni jezik pismene komunikacije, ali se na latinskim natpisima često javljaju histarska imena, koja su i jedini izvor za poznavanje i pokušaj lingvističkog određenja jezika Histra. Prema onomastičkoj sistematizaciji (Katičić, 1964, 24-25), imena koja se javljaju na području Istre pokazuju izrazite sličnosti s onima na venetskom području te tako zajedno tvore jednu izdvojenu istro-venetsku onomastičku skupinu, koja je, prema Katičiću, srodna liburnskoj skupini, a sve se one zajedno znatno razlikuju od onomastike središnjeg ilirskog područja (Katičić, 1964, 25). Radikalnije teze o venetskom podrijetlu ovih imena danas, u svjetlu novijih istraživanja, izgledaju manje vjerojatnima (Križman, 1991).

Histarska imena su naročito česta, naravno, na nadgrobnim i ponekad zavjetnim spomenicima i stoga što je to bila uglavnom jedina prilika za djelomično romaniziranog autohtonog stanovnika Istre da svoje ime, i ime svoje obitelji, ovjekovječi u kamenu: službene, javne natpise postavljali su uglavnom Italici ili pak pripadnici potpuno romaniziranih autohtonih obitelji kod kojih se histarsko ime više ne pojavljuje.

Da je veća ili manja pojava autohtonih imena u izravnoj vezi sa stupnjem romanizacije, svjedoči i činjenica da su natpisni spomenici s takvim imenima u Istri najbrojniji u središnjem i sjevernom dijelu, izvan agera kolonija, iz jednostavnog razloga što su područja kolonija bila pretežno naseljena italiskim doseljenicima, odnosno jače romanizirana. Najveća je njihova gustoća oko peregrinških naselja u Buzetu i Roču (*Piquentum* i *Rotium*), gdje je Rendić-Miočević prepoznao i opisao tzv. piquentinsku onomastičku formulu, izgrađenu u barem formalnoj suglasnosti s rimskim obrascem *tria nomina* (Rendić, Miočević, 1981, 71).

Rimska religioznost bila je, naročito od razdoblja Kasne Republike i Ranog Carstva, otvorena za različite utjecaje iz duhovnog života novoosvojenih područja, posebno s helenističkog Istoka. Brojni su, i u Istri, primjeri novih kultova (Izide, Mitre, Serapisa itd.) koji stječu prozelite među heterogenim stanovništvom na različite načine i pod utjecajem raznih društvenih i gospodarskih činitelja (Jurkić, 1974). Među takva nova učenja treba ubrojiti i kršćanstvo, koje će kasnije steći dominantan položaj, pa i nadživjeti državnu formaciju na čijem je području stasalo. Autohtoni histarski kultovi, koji su nastavili živjeti i u vrijeme aktivne i intenzivne romanizacije Istre, nisu se doduše širili izvan užeg područja (Degrassi, 1970; Jurkić, 1979-1981), ali sama njihova

prisutnost u sinkretičkom obliku kroz čitavo rimsko pogansko razdoblje zanimljiva je pojava koja na svoj način također svjedoči o romanizaciji kao akulturacijskom, a ne asimilacijskom procesu.

Ponešto pojednostavljeno, u antičkoj Istri se između I. st. pr. Kr. i III. st. poslije Kr. mogu razlikovati tri sloja populacije koji odražavaju i osnovne društvene kategorije: na jednoj strani bili su italski doseljenici kolonizirani u većem broju na prijelazu I. st. pr. Kr. u I. st., zatim djelomično romanizirani autohtoni stanovnici, potomci Histra te doseljeni provincijalci. Ovakva podjela, međutim, ne uzima u obzir sve nijanse društveno-gospodarskih odnosa pri kojima dolazi do međusobnih utjecaja. Pojednostosti, naime, u velikom dijelu izmiču našoj percepciji, uglavnom zbog nedostatka izvora koji se svode na epigrafske podatke, uz poneku nadopunu iz prozopografije, arheologije i historiografskih izvora.

Nedostatnost historiografskih izvora za razdoblje formiranja kolonija *Pola* i *Parentium* možemo nadoknaditi pokušajem rekonstrukcije prisutnosti pojedinih italskih obitelji kroz antičko razdoblje. F. Tassaux je takvu analizu zasnovao na epigrafskim, arheološkim (amfore i tegule sa žigovima proizvođača / vlasnika) i antropometrijskim podacima, uvažavajući kvantitativni (broj primjera javljanja pojedinih gentilicija) i kvalitativni (senatorski stalež, konjanički stalež ili tsl.) kriterij (Tassaux, 1984, 194-197) Zanimljivo je da se pojedine obitelji javljaju samo u određenom razdoblju antičke povijesti, zatim obično nestaju, a dolaze druge.

Sustavna prosudba zemljopisnog podrijetla italskih doseljenika u Istri nije do danas objavljena (a i prozopografske studije su tek na početku), ali treba pretpostaviti da su oni došli iz svih dijelova Italije. Veći dio doseljenika došao je iz sjeverne Italije (nekadašnja *Gallia Cisalpina*), a najvećim dijelom iz Akvileje (*Barbii*, *Anni*, *Caesernii*, *Gavillii* itd; Degrassi, 1953, 54-56): ovi su krajevi (a naročito *Akvileja*) po svom zemljopisnom položaju gravitirali sjevernom Jadranu i zapadnoj obali Istre (trgovačke veze i prometna povezanost).

Bilo kakva kvantifikacija demografskih podataka zahtijeva veliki broj izvornih podataka, koji za antičko doba postoje, ali se mogu primijeniti samo na velike upravne cjeline poput Italije ili pojedinih provincija (Brunt, 1971). Mogućnosti demografske analize antičkog stanovništva Istre vrlo su ograničene. Već smo na drugom mjestu, temeljem gustoće ruralne arhitekture, pokušali okvirno odrediti broj stanovnika i gustoću naseljenosti agera puljske i parentinske kolonije (Matijašić, 1988, 95-99). Došli smo do broja od oko 70.000 stanovnika na području spomenutih agera (bez središnje i sjeverne Istre), što bi za čitav istarski poluotok moglo iznositi približno 100.000 stanovnika (Matijašić, 1988, 99). To bi značilo da je Istra u antici bila relativno gusto naseljena (Brunt, 1971, 126): s obzirom na mogućnosti koje je pružala plodna zemlja, blizina komunikacijskih pravaca, klima pogodna za tada konjunkturane poljoprivredne kulture (ulje, vino), Istra je svakako u antičko doba bila u gospodarskom i kulturnom pogledu vrlo razvijena.

Istraživanje antičkog razdoblja Istre također je imalo svoje uspone i padove: dok su prije I. svjetskog rata talijanski arheolozi i povjesničari tražili potvrdu

Epulonove žrtve u obrani Istre od osvajača (dok je Istra bila dio Austrije), između dva svjetska rata arheologija i povijest trebale su pružiti potvrdu o latinskoj pripadnosti zemlje i kulture. Velebni spomenici Pule i Poreča svakako su pogodovali veličanju Rimskog Carstva, čijim se nastavljačem fašistički režim prirodno smatrao. Istini za volju, treba reći da je novaca za istraživanje i objavljivanje tada bilo i manje nego za vrijeme Austrije: Istra je pogotovo u doba Italije bila rubna granična pokrajina bez neke posebne gospodarske perspektive i mogućnosti razvitka.

Isto tako nije potrebno posebno napominjati da je istraživanje ranosrednjovjekovnog razdoblja, pogotovo u onom dijelu koji je mogao potvrditi prisutnost hrvatske/slovenske narodnosne komponente, bilo u potpunosti zanemareno. Doseljenje Hrvata, njihova materijalna kultura i odnos prema romanskom stanovništvu jednostavno nisu postojali. Tek poslije 1947. godine bili su ispunjeni svi uvjeti za sustavan rad na problematici tog razdoblja: pionirski rad dr. Branka Marušića (1922-1991) obogatio je arheologiju Istre značajnom i nezaobilaznom komponentom prisutnosti Hrvata u povijesti Istre u ranom i razvijenom srednjem vijeku. Pokazalo se da doseljenje Hrvata jest bio traumatski događaj u istarskoj povijesti (kao što svaka migracija to uvijek jest), ali oni su: 1. bili naseljeni na napuštene zemlje podalje od romanskih gradova, 2. preuzimali pojedina kulturna obilježja od autohtonih stanovnika, kao što su se i ovi s vremenom akulturirali, 3. postepeno i nenasilno prodirali u gradove bilo naseljenjem bilo svakodnevnim dodirima radi razmjene i trgovine. Tako ih vrlo brzo nalazimo kao svjedoke u listinama iz X-XII. stoljeća, a iz XIII. st. datira prvi veliki spis, pisan glagoljicom, o razgraničenju između općina u srednjoj i jugoistočnoj Istri – *Istarski razvod*.

Takav suživot dvaju narodnosnih činitelja – Hrvata i Talijana – dokumentiran je, dakle, gotovo od samog doseljenja Hrvata i nastavio se, s manjim prekidima i trzavicama, do današnjih dana. Taj suživot je ono što Istru čini, u povijesnom smislu, specifičnom i "posebnom": o njemu je, pogotovo u posljednje vrijeme, proliveno mnogo crnila. Neka i ovaj rad bude, u okvirima pokušaja djelomične sinteze, prilog takvom nastavku dijaloga u cilju budućeg zajedničkog života.

LITERATURA

AMSI: Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, Parenzo, Venezia, Trieste.

Atti CMSAT: Atti dei Civici Museo di storia ed Arte di Trieste, Trieste.

CBI: Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH, Sarajevo.

ACRS: Atti del Centro di ricerche storiche, Trieste-Rovinj.

Babudri, F. (1910), Relazione commemorativa, *AMSI* 25: 394-434.

Bandelli, G. (1981), La guerra istrica del 221 a. C. e la spedizione alpina del 220 a. C., *Athenaeum*, n. s. 59: 3-28.

Bandelli, G. (1984), Per una storia agraria di Aquileia repubblicana, *Atti CMSAT*, 13(1): 93-111.

- Bandelli, G. (1989), Con la lente deformatne dell'ideologia (Per una storia del mito di Roma al confine orientale. Istri e Romani nell'età dell'Irredentismo), *Il Territorio* 25: 132-145.
- Benac, A. (1987), O etničkim zajednicama starijeg željeznog doba u Jugoslaviji, u: *Praistorija jugoslovenskih zemalja*, 5: 737-802, Sarajevo.
- Benussi, B. (1883), *L'Istria sino ad Augusto*, Trieste.
- Brunt, P. A. (1971), *Italian Manpower, 225 B. C. - A. D. 14*, London.
- Cassola, F. (1972), La politica romana nell'alto Adriatico, *Antichità altoadriatiche* 2(2): 43-63.
- Chevallier, R. (1961), La centuriazione romana dell'Istria e della Dalmazia, *AMSI* n. s. 9: 11-24.
- Čače, S. (1989), Rimski pohod 221. godine i pitanje političkog uređenja Histrije (Roman Campaign in the Year 221 and the Question of the Political Organization of Histria), *Radovi Filoz. fak. Zadar, Razdio povijesnih znanosti*, 15: 5-17.
- Degrassi, A. (1953), Aquileia e l'Istria in età romana, u: *Scritti aquileiesi offerti a Giovanni Brusin, Aquileia 1953*, 51-65 (= *Scritti vari* 2, 1962, 951-979).
- Degrassi, A. (1954), *Il confine nord-orientale dell'Italia romana, ricerche storico-topografiche*, Bern.
- Degrassi, A. (1970), Culti dell'Istria preromana e romana, u: *Adriatica praehistorica et antiqua, Miscellanea Gregorio Novak dicata*, 615-632, Zagreb.
- Fraschetti, A. (1975), Per le origini della colonia di Tergeste e del municipio di Agida, *Siculorum Gymnasium*, n. s. 28, (2): 319-335.
- Fraschetti, A. (1983), La Pietas di Cesare e la colonia di Pola, *Annali del seminario di studi del mondo classico, Archeologia e storia antica*, 5: 77-101.
- Gabrovec, S. (1984), Umetnosti ilirov v prazgodovinskem obdobju na področju severozahodne in severne Jugoslavije (Die Kunst der Illyrier in vorgeschichtlichen Zeitraum), *CBI*, 11: 41-63.
- Gabrovec, S., Mihovilić, K. (1987), Istarska grupa, u: *Praistorija jugoslovenskih zemalja*, 5, 293-338, Sarajevo.
- Gentile, A. (1909), Nesazio ed Epulo nel deamma, *Pagine Istriane*, 7: 25-32, 7: 49-56, 7: 73-80, 7: 121-125, 7: 146-152.
- Jurkić, V. (1974), Arte plastica del culto come determinante l'esistenza dei culti romani e sincretici nella regione istriana, *ACRS*, 5: 7-33.
- Jurkić, V. (1979-1981), Kontinuitet ilirskih kultura u rimsko doba na području Istre (La continuità dei culti illirici in Istria in epoca romana), *Jadranski zbornik*, 11: 145-171.
- Jurkić, V. (1986), Prilog za sintezu povijesti Istre u rimsko doba, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 11(1): 65-80.
- Karouškova-Soper, V. (1983), The Castellieri of Venezia Giulia, North-eastern Italy (2nd-1st millennium B. C.), *BAR Int. Series*, 192: 1-359, Oxford.
- Katičić, R. (1964), Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija, (Die neuesten Forschungen über die einheimische Sprachschicht in den illyrischen Provinzen), *CBI* 1: 9-58.
- Križman, M. (1979), *Antička svjedočanstva o Istri, Istra kroz stoljeća*, I. kolo, knj. 1, Pula-Rijeka, čakavski sabor.
- Križman, M. (1991), Rimska imena u Istri, osobna imena na istarskim natpisima iz rimskog doba, *Latina et Graeca*, Zagreb.
- Marchesetti, C. (1903), *I Castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia*, Trieste (pretisak 1981).
- Matijašić, R. (1988), Ageri antičkih kolonija Pola i Parentium i njihova naseljenost od I. do III. stoljeća, *Latina et graeca*, Zagreb.

Mihovilić, K. (1983), Nezakcij: Novi podaci o željeznodobnoj nekropoli (Nesazio: nuovi dati sulla necropoli dell'età del ferro), *Atti CMSAT*; 13(1): 91-96.

Mihovilić, K. (1983a), Histri, u: *Keltoi* (katalog izložbe), 55-56, Ljubljana.

Mihovilić, K. (1989), Prapovijesni nalazi na jugozapadnom dijelu gradinskog naselja (Reperti preistorici nella parte sudoccidentale del castelliere), u: *Pula, Forum-Arheološka istraživanja (1987-1988)*, Katalog AML, 44: 7.

Mommsen, TH. (1872), *Corpus inscriptionum latinarum*, svezak 5, Berlin.

Puschi, A. (1905). La necropoli preromana di Nesazio, *AMSI* 22: 3-202.

Quarantotti, G. (1958), Il principio autonomistico nell'Istria dell'Ottocento, *AMSI*, n. s. : 125-152.

Ramilli, G. (1972-1973), Gli agri centuriati di Padova e Pola nell'interpretazione di Pietro Kandler, *AMSI*, n. s. 20-21: 5-103.

Rendić-Miočević, D. (1981), Neke karakteristike histarske onomastike (Alcune caratteristiche dell'onomastica histra), *Histria Historica*, 4(2): 67-76.

Rossi, R. F. (1972), La romanizzazione dell'Istria, *Antichità altoadriatiche*, 2(2): 65-78.

Rossi, R. F. (1984), Problemi di storia dell'Istria in età romana, *AMSI* n. s. 32: 41-55.

Stancovich, P. (1828-1829), *Biografie degli uomini distinti dell'Istria*, I, II, III, Trieste (preisak u ACRS 1, 1970; 2, 1971; 3, 1972; 4, 1973).

Stipčević, A. (1989), *Iliri, povijest, život, kultura*, II. dopunjeno izd., Školska knjiga, Zagreb.

Suić, M. (1967), Zapadne granice Ilira u svjetlu historijskih izvora (Les frontières ethniques occidentales des Illyriens à la lumière des sources historiques), *CBI*, 3: 33-53.

Suić, M. (1976), *Antički grad na istočnom Jadranu*, Liber, Zagreb.

Tassaux, F. (1984), L'implantation territoriale des grandes familles d'Istrie sous le Haut Empire Romain, *Atti CMSAT*, 13(2): 193-229.

Vidulli Torlio, M. (1987), La scoperta di Nesazio rivissuta nella corrispondenza e nelle pubblicazioni dei primi dieci anni di scavo, *AMSI*, n. s. 35: 107-130.

Verzar Bass, M. (1986), Le trasformazioni agrarie tra Adriatico nord-orientale e Norico, u: A. Giardina (ur.), *Società romana e impero tardoantico*, vol. III, Le merci, gli insediamenti (pp. 647-685), Roma-Bari, Laterza.

Zaninović, M. (1967), Ilirsko pleme Delmati, II. dio (The Illyrian Tribe of the Delmatae, II), *CBI* 3: 5-101.

THE EARLY HISTORY OF ISTRIA AND SOME REFLECTIONS ON MODERN TIMES

Robert Matijašić

Archeological Museum of Istria, Pula

The article gives a historical survey of historiography concerning ancient Istria, i.e. protohistory, the late iron age up to the great migration period, with special emphasis on comprehending the ethnic character of the pre-Roman inhabitants of Istria, their Romanization and the settling of Italics, as well as inhabitants from other parts of the Empire. Namely, the ethnic orientation of the Histres had, since the turn of the century, been the subject of heated discussions occurring between Italian and Croatian historiography, each of which tried to instrumentalize this issue in view of their own political struggle for the awareness of the popular and national being of Istria. Romanization was comprehended in the same dual way, on the one hand as a "hateful foreign power", on the other as the "bearer of civilization". The settling of the Slavs, later Croats and Slovenes, had been purposefully neglected by Italian historiography, so that early medieval and late Croatian archeology started developing after 1947.

LA STORIA ANTICA DELL'ISTRIA E ALCUNI SUI RIFLESSI SUL PERIODO RECENTE

Robert Matijašić

Museo archeologico dell'Istria, Pula

L'articolo presenta una panoramica della "storia della storiografia" dell'antichità classica, e cioè dalla protostoria, all'epoca delle migrazioni dei popoli, con particolare riferimento alle concezioni dei caratteri etnici, degli abitanti preromani dell'Istria, la loro romanizzazione e l'immigrazione di Italici e altri abitanti dell'Impero Romano. La definizione etnica degli Histri era, infatti, oggetto di vivaci discussioni, dalla fine del secolo scorso, tra la storiografia italiana e quella croata, delle quali ognuna tentava di sfruttare la questione nell'ottica delle proprie posizioni inerenti alla lotta politica per la rinascita dell'anima etica e nazionale dell'Istria. Allo stesso modo veniva interpretato il processo di romanizzazione, da un lato come "un'odiato dominio straniero, dall'altro "un'Veicolo di civilizzazione". L'immigrazione degli Slavi, successivamente dei Croati e degli Sloveni, veniva, d'altronde, quasi completamente ignorata dalla storiografia italiana, in modo che l'archeologia altomedievale e paleocroata si è potuta sviluppare soltanto dal 1947 in poi.